

SPLITSKI ARHITEKT NIKO ARMANDA – ARHITEKTONSKI MODERNIZAM I POVIJESNI PROSTOR

UDK: 72 Armanda, N.
Primljeno: 1. 10. 2011.
Izvorni znanstveni rad

Dr. sc. ROBERT PLEJIĆ
Fakultet građevinarstva, arhitekture i geodezije
Matice hrvatske 15
21000 Split, HR

U članku se opisuje i analizira djelovanje arhitekta Nike Armande, projektanta zapaženih građevina u Splitu. Kao nastavnik u Srednjoj tehničkoj školi u Splitu obrazovao je brojne naraštaje budućih stručnjaka. Bavio se crtanjem i poezijom te bio veliki ljubitelj prirode. Ovaj prikaz prilagođeni je dio doktorske disertacije o Splićanima koji su studirali na Visokoj tehničkoj školi u Pragu. Nastao je uvidom u izvornu dokumentaciju u Češkoj.

Ključne riječi: arhitektura, Split, N. Armanda, 20. stoljeće, Praška škola

Niko Armanda jedan je od najznačajnijih splitskih arhitekata takozvane *Praške škole*, skupine dalmatinskih i splitskih studenata koji su od početka dvadesetog stoljeća birali Prag kao mjesto studija. Pripada drugoj generaciji splitskih studenata, rođenoj devedesetih godina devetnaestog stoljeća i u toj je generaciji izraziti predstavnik avangardne moderne arhitekture, gorljiv zagovarač arhitektonskog modernizma pod posebnim utjecajem teoretskog i projektantskog rada Adolfa Loosa i Le Corbusiera. Njegovo projektantsko i kritičarsko djelovanje povezano je s intenzivnim arhitektonskim događanjima naglog razvoja i širenja grada Splita u međuratnom razdoblju, a značajan trag

ostavio je i svojim dugogodišnjim pedagoškim radom u splitskoj Srednjoj tehničkoj školi nakon Drugoga svjetskog rata.

Splitski problem nepostojanja arhivskog fundusa kao i dugogodišnji izostanak organizirane brige o dokumentima, projektima i samoj realizaciji ovog značajnog razdoblja, znatno su smanjili mogućnosti sustavnog istraživačkog rada. Ovdje izneseni podaci o životu i radu Nike Armande prikupljeni su u duljem razdoblju, posebno od godine 2000. do godine 2003., u kontaktima s njegovim sinom Igorom i nećacima (sestrinim sinovima) Androm i Joškom Perićem, arhitektom u Splitu. Osobni arhiv radnih materijala i tekstova Nike Armande uglavnom je uništen nakon njegove smrti godine 1981., prilikom selidbe iz stana u kojem je živio. U gomili papira, novinskih izrezaka i bilješki vezanih za najrazličitije teme koje je Armanda pratio, nestali su i vrijedni tragovi njegovog arhitektonskog djelovanja. Nisu sačuvani ni projekti koje je izradio tijekom rada u Gradskoj upravi - stradali su zajedno s općinskim arhivom u požaru 1943. godine. O njegovom radu pisali su Duško Kečkemet i Darovan Tušek, a u svojim pregledima redovito ga spominje i Neven Šegvić, i to kao jednog od trojice u Pragu školovanih arhitekata, uz Kaliternu i Kodla, kojima pripisuje najveće zasluge za *diferenciranje zvanja arhitekta i njegovo oslobađanje od različitih spona i špekulativnih utjecaja* u splitskom međuratnom vremenu.

NIKO ARMANDA / SPLIT - PRAG - SPLIT

Rođen je 5. prosinca 1899. u Dubrovniku (Gružu) od oca Ante i majke Marije Krilanović. Obitelj Armanda porijeklom je iz Sinja, a otac je radio kao državni službenik na Željeznici. Već godine 1902. obitelj dolazi u Split, gdje Armanda pohađa pučku školu i Veliku realku, na kojoj maturira 1918. godine. Odjel arhitekture na Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu upisuje 1919. te studira do 1925. godine. Diplomirao je 28. lipnja 1927. godine, ocjenom uspješno, pred povjerenstvom kojim je predsjedao prof. A. Engel.

Niko Armanda je uz Helena Baldasara pripadnik već druge generacije splitskih arhitekata školovanih u Pragu. Prvu čine Kaliterna, Žagar, Kodl, Celić i Ivačić - svi rođeni od 1886. do 1888., dakle u drugoj polovini osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, a drugu Baldasar (1894.) i pet godina mlađi Armanda (1899.), rođeni u devedesetima. Helen Baldasar započinje svoj studij 1911.

godine na Češkoj visokoj tehničkoj školi u Pragu, dok cijela prva generacija arhitekata još studira. Kodl nakon 1911., a Kaliterna nakon 1912. prekidaju studij da bi nakon rata diplomirali, iste godine kad i osam godina mlađi Baldasar. Armanda u Prag dolazi tek 1918., zajedno sa splitskim kolegom Kuzmom Gamulinom (napušta studij u Pragu, nastavlja u Münchenu, a diplomira u Zagrebu). Tako se godine 1920. na Tehničkom fakultetu na Studiju arhitekture, nakratko, ponovo nalaze petorica splitskih studenata Kaliterna, Kodl, Celić, Baldasar i Armanda (kao i deset godina ranije – 1910. godine kada su tu bili još i Žagar i Ivačić). Deset godina poslije, 1930.-1931., u Pragu će opet biti pet studenata arhitekture iz Splita – Perković, Pervan, Žuljević te Reić i Mikačić, koji nisu završili studij. U vrijeme Armandinog studiranja, od 1919. do 1927. godine, nakon formiranja novih nacionalnih država Čehoslovačke i Jugoslavije, koje su razvijale brojne prijateljske odnose i kontakte, velik je broj jugoslaven-skih studenata boravio u Pragu (Armanda je sačinio popis od njih 120).

To je i vrijeme kada se na arhitektonskoj sceni Praga, nakon prolazne faze rondo kubizma (Gočar, Janak), pojavljuju prvi izrazito funkcionalistički (Krejcar, Kroha) i konstruktivistički projekti (Velesajamska palača Tyl, Fuchs), a 1926. robnu kuću Lindt, prvu avangardnu realizaciju koja prethodi nizu slično koncipiranih poslovno-komercijalnih sadržaja izvodi Ludvik Kysela. Poznati teoretičar i publicist Karel Teige osniva Savez moderne kulture Devetsil 1920., od 1923. uređuje časopis *Stavba*, koji postaje glasilo međunarodne arhitektonske avangarde, a 1927. organizira u češkim umjetničkim krugovima podršku Le Corbusieru u njegovu sporu oko projekta za Ligu naroda. Ovakva događanja s izlaganjima i publiciranjima stavova avangardne moderne umjetnosti i arhitekture ostavila su dubok trag na širokom polju interesa mladoga splitskog studenta, prepoznatljiv u njegovom kasnijem arhitektonskom i kritičarskom djelovanju.

Nakon što su diplomirali splitski studenti koji su studij započeli još prije rata (1920. Celić, a 1921. Kaliterna, Kodl i Baldasar), Armanda je šest godina jedini splitski student na Školi. Upoznaje dvije godine starijeg Nikolu Dobrovića, koji od 1919. do 1922. studira u Pragu, gdje diplomira 1923. godine. Njihovo će prijateljstvo i stručni kontakti bitno odrediti Armandin arhitektonski rad u tridesetima.

Po povratku u Split zapošljava se u Odsjeku za visokogradnje Tehničko-građevnog odjeljenja Gradske uprave, gdje radi sve do 1944. godine. Ovaj

posebni Odsjek formiran je 1925. godine, na čelu s arhitektom Prosperom Čulićem, a uz arhitekta Josipa Kodla kao tehničko osoblje rade Zlatibor Lukšić i Marko Markovina (dva buduća studenta arhitekture u Parizu) te Branko Jelić i Ivo Radovniković. Niku Armandu 1928. nalazimo na mjestu *inženjera za visokogradnju* (Kodl je na mjestu *inženjera za novogradnju*). Nakon godine 1930. i formiranja uprave Primorske banovine, pri Gradskom poglavarstvu organizira se Tehničko odjeljenje s posebnim arhitektonskim odsjekom, u kojem nastavlja raditi Armanda kao projektant novogradnji te kao programer i projektant u izradi prostorno-planskih regulacija grada Splita. Kao izrađivač programa ili autor sudjeluje u brojnim arhitektonskim natječajima koji su na bitan način obilježili arhitektonsku scenu međuratnog Splita te objavljuje čitav niz kritičarskih i teoretičarskih članaka.

Nakon rata zapošljava se kao profesor na Arhitektonsko-građevinskom odjelu Srednje tehničke škole u Splitu, gdje radi od 1945. do umirovljenja 1966. godine. Umro je u Splitu 7. studenog 1981. godine.

NIKO ARMANDA – ARHITEKTONSKI PROJEKTI I REALIZACIJE

Tijekom studija, u kontaktima sa zbivanjima na dinamičnoj arhitektonskoj sceni Praga na kojoj se izložbama i publikacijama promoviraju postulatni avangardne modernističke arhitekture i realiziraju prve funkcionalističke i konstruktivističke zgrade, Armanda se oblikuje u gorljivog zagovarača arhitektonskog modernizma, a odmah po povratku u Split javlja se prvim projektima, natječajnim prijedlozima i realizacijama.

Hotel na splitskoj rivi (1927.) spominje se 1928. godine u *Novom dobu* (br. 11): *Projekt ing. N(ikole) Armande za hotel na tri fronte u produžetku Hrvojeve ulice, na mjestu tamnica (Sv. Roka tj. ostataka Lazareta). Već ranije su na ovoj lokaciji svoje prijedloge hotela izradili Zdenko Tončić Sorinjski 1927. (studentski rad) i Alfred Keller. Zgrada hotela je na samoj morskoj obali s tri trakta soba oko unutrašnjeg dvorišta otvorenog prema istoku. Sjeverozapadni ugao predložene izgradnje urezan je, u njega je utisnuta zona zaštite jugoistočne kule Dioklecijanove palače koja se nazire u drugom planu na perspektivnom prikazu. Najistaknutija južna orijentacija s pogledom na luku namijenjena je luksuznom smještaju – apartmanima s više prostorija koje sve izlaze na lođu južnog pročelja*

različite dubine. Tako su formirani dugi horizontalni izrezi u plohi pročelja iza kojih su zidovi soba postavljeni u dva plana po dubini. Sobe na ostalim pročeljima imaju plitke balkone, a one koje gledaju prema dvorištu samo prozore.

Zanimljiv je i prikaz okolnih objekata, novogradnje pred kulom Palače, nove izgradnje na Pazaru i novogradnje s istočne strane ispred zgrade Režije duhana. Arhitektura je moderna – snažnih kubusa, funkcionalistička, s potezima prozora i oblikovanjem s utjecajima praških primjera s kraja dvadesetih. Namjene prostorija upisane su u tlocrtu na češkom pa je moguće pretpostaviti da je publicirani projekt ipak Armandin studentski, odnosno diplomski rad iz 1927. godine. Time je moguće objasniti i lakoću kojom Armanda predlaže i prikazuje regulaciju izgradnje u širem prostoru s brojnim novim gradnjama (što bi kao djelatnik Općinske uprave 1931. godine ipak morao detaljnije obrazložiti). Armandin projekt hotela u Splitu publiciran je (i tako sačuvan) u časopisu *Arhitektura* 1931. godine.¹

Kolonija općinskih stanova (1928.)

Prva Armandina realizacija bila je kolonija malenih stanova koje je Općina izgradila za siromašne radničke obitelji na predjelu Gripe. Stanovi su (ukupno 44) bili organizirani u pet jednokatnica, *na bazi modernih principa tehnike i higijene, tako da svaki stanar, pored kućnog komfora ima još i komadić vrta koji je spojen s njegovim stanom.*² Zgrade skromnog standarda izrađene 1928. godine na tada dalekom rubu grada korištene su sve do 1979., kada su srušene radi izgradnje stambenog kompleksa između Dubrovačke ulice i konkatedrale sv. Petra. Tri manja kubusa imala su po osam stanova, a dva veća po deset stanova, u stanove gornjih etaža pristupalo se s galerije. Plitki jednostrešni krov bio je postavljen uz zidove s ravnim završetkom sa sjeverne strane i bočnih strana, tako da je ostvarena kompozicija jakih horizontalnih kubusa, čistih ploha i pravilnog ritma otvora koji su bili zaštićeni klasičnim drvenim rebrenicama (griljama). Armandina prva realizacija imala je uz funkcionalistički izraz reduciranih oblikovnih elemenata i primijenjenih materijala još i socijalno relevantan program.

Natječaj za Bolnicu na Firulama (1930.)

Uskoro po povratku u Split (i nakon prvih prilično oštih komentara natječajnih radova za škole u Splitu 1927. - 1928.) Armanda i sam sudjeluje na brojnim natječajima izrađujući natječajne prijedloge ili pripremajući pro-

grame.³ Na Natječaju za školu Lučac (1928.) izrađuje rad (prema navodu iz članka koji piše u *Slobodnoj Dalmaciji* 1972. u povodu godišnjice smrti Josipa Kodla) koji prolazi nezapaženo.⁴ Na Natječaju za Dom Trgovačko-obrtničke komore (1928. - 1929.) izradio je prijedlog strogog, simetrično organiziranog pročelja interpolirane građevine s kubističkim detaljima – akcentima balkona, ali je rad eliminiran zbog *rastrganog tlocrtnog rješenja*. Među ostalima, ističe se i Natječaj za Bolnicu na Firulama (1930.). Armandin članak o gradnji nove bolnice s detaljnim opisom nagrađenog projekta arhitekta Nikole Dobrovića⁵ osim opisa međudnosa sadržaja i funkcija sadrži analize širih prostornih odnosa i komentare urbanističkih vrijednosti rada, tako da je pretpostavka Darovana Tuška *da je Armanda možda u manjoj mjeri i sudjelovao u izradi projekta* najvjerojatnije točna. Ova su dva arhitekta na ranijem splitskom natječaju te godine, za regulaciju Bačvica, također bili u kontaktu te je Armanda preuzeo natječajne podloge i poslao ih u veljači 1930. Dobroviću u Prag.

Natječaj za Bansku palaču (1930.)

U članku *Za novi Split*⁶ Armanda iznosi podatke o izradi zajedničkog natječajnog rada s Dobrovićem za Bansku palaču u Splitu 1930. godine. Odmah nakon osnutka Primorske banovine 1929. godine počele su pripreme za izradu programa i natječaj za projekt nove zgrade za urede državne administracije, i to u Tehničkom odjeljenju Općinske uprave (u kojem su tada bili zaposleni Prosper Čulić, Niko Armanda i Zlatibor Lukšić). Armanda je vjerovatno sudjelovao u nekim poslovima pripreme natječaja i poslije sudjelovao na oba natječaja, 1930. i 1937., na dvije različite lokacije. Godine 1930. godine Dobrović je već ostvario brojne uspjehe na natječajima, najbolji plasman na natječaju za regulaciju Bačvica i natječaju za Bolnicu na Firulama (podjela nagrade s Danilom Žagarom) u Splitu, a pobijedio je i na Međunarodnom natječaju za Terazijску terasu u Beogradu. Moguće je pretpostaviti da je s velikim ambicijama krenuo u još jedan splitski projekt. Natječaj za Bansku palaču raspisan je u kolovozu 1930. godine, a u listopadu je Armanda otišao s podlogama u Prag, gdje su on i Dobrović zajednički radili tri tjedna. Već završen rad Armanda je donio u Zagreb, u stan književnika Miroslava Krležę, odakle ga je preuzeo Nikolin brat slikar Petar Dobrović i odnio ga u Beograd te ga poštom poslao u Split. Prema šturim podacima u Armandinom tekstu njihov rad pod geslom *Sistem dvorana* nije ostvario veći uspjeh iako se za njega zalagao Edo Šen, član

ocjenjivačkog suda. Prva i druga nagrada nisu dodjeljene, dvije treće dobili su beogradski arhitekti, a među pet otkupljenih radova uz njihov iz Splita bili su Žagarov i Kaliternin.

Više podataka o ovom radu nije moguće pronaći. U novijim publikacijama o Dobrovićevu radu⁷ ovaj se natječaj nigdje ne spominje, a nije uvršten ni u poglavlje *Značajniji konkursni radovi, projekti, izvedeni objekti* Dobrovićeve knjige *Savremena arhitektura 5* (1971.), koju je pripremio, a objavljena je nakon njegove smrti. Već tijekom žiriranja ovog natječaja započela je novinska polemika Brajević - Strajnić, kojoj je povod bio Dobrovićev projekt *Kursalona* u Dubrovniku, a nastali su i problemi s realizacijom projekta kupališne zgrade i bolnice u Splitu. S puno gorčine Dobrović govori o splitskim projektima i polemici u svom članku *Za savremenu ili klasičnu Dalmaciju?* (Vreme, Beograd, 21. i 22. 4. 1932.), ali ne navodi ni ovaj natječaj niti spominje Armandu.

Kao djelatnik Gradske uprave Armanda je bio uključen u poslove prostorne regulacije i pripremu natječaja za uređenje gradskih predjela, a njegovo je i hortikulturno rješenje sjevernog dijela Šetališta Bačvice (nastavka perivoja iz Schürmannova plana). Više podataka imamo o njegovu sudjelovanju u sastavljanju programa za natječaj za regulaciju Meja (Armanda je bio aktivni član Društva *Meje* i predstavnik u raspravama o uređenju i komunalnom opremanju ovog dijela grada). Nakon neuspješnog Natječaja iz 1931. na koji nije bio predan ni jedan rad, razmišljalo se o pozvanim autorima za izradu prijedloga pa je jedan od njih trebao biti i Armanda, koji je zajedno s Dobrovićem kanio sačiniti prijedlog. Od toga se odustalo, a izrada plana povjerena je Radovanoviću i Mihaljeviću.⁸

Duško Kečkemet, govoreći o Armandinom projektantskom radu, spominje projekte *...desetak stambenih zgrada u Splitu, izrazito funkcionalističke koncepcije (1928. – 1940.)* te *poslovno - trgovinsku zgradu na Trgu preporoda (završena 1935., srušena 1945.)*.⁹ Dvije realizacije koje su pouzdano Armandine, iz tridesetih godina su, stambene interpolacije u blokovsku izgradnju sjevernog dijela ruba gradskog centra.

Zgrada u Zrinsko-Frankopanskoj br. 22 stambena je trokatnica s visokim prizemljem koje je obrađeno u kamenu s jakim horizontalnim vijencem. Gornja ploha pročelja izvedena je u žbuci s dugačkim spojenim balkonima (niskih betonskih parapeta i ograde od čeličnih cijevi) postavljenih simetrično u odnosu na os glavnog ulaza.

Zgrada u Gundulićevoj br. 4 ima sjevernu uličnu fasadu također izvedenu u kombinaciji kamene obloge i žbuke. Kamena ploha koja prati prizemlje nad ulazom uzdiže se iznad tri središnja prozora prvoga kata. Ovakvom obradom izrazito je naglašen ulazni dio i simetričnost kompozicije pročelja. Preostali žbukani dijelovi zida organizirani su sa po tri vrlo plitka balkona sa svake strane. U oblikovanju i proporcioniranju ove zgrade možemo pronaći tragove utjecaja Loosa, koji se često navodi kao Armandin uzor, a vjerojatno se ova kuća spominje u jednoj usputnoj *prijateljskoj* polemici koju su vodili Vinko Brajević i Armanda početkom 1933. godine (koja se poslije detaljnije navodi). Brajević koji uređuje dnevni list *Novo doba* piše (16. siječnja 1933., str. 6) u svom odgovoru Armandi među ostalim: *...a što je njegov današnji odgovor ponešto ispremjšan, ne smeta, to je mnogo lakše nego što je onako ispremjšana fasada njegove novogradnje tamo kod Dalmatinčevog igrališta*. Sudbina nije bila previše sklona ovoj zgradi (kao uostalom ni mnogim Armandinim projektima) pa su tako, nakon što je pao dio jednog balkona (2000.), uklonjeni i svi ostali. Pomalo nadrealno izgleda danas ovo pročelje s balkonskim vratima po katovima bez balkona i s tragovima nekadašnjih konzolnih ploča, ali je, paradoksalno, ovakav sudbinski redizajn približio oblikovanje kuće Armandinom bečko-praškom velikom uzoru, odnosno loosovskom punom kubusu s izdubljenim otvorima.

Armandina realizacija *poslovno - trgovinske zgrade na Trgu braće Radića* (1935., srušena 1945.), tj. na Voćnom trgu u Splitu ispod Mletačkog kaštela, smještena na završetku niza dućana, jednokatnica je Mosettig kružnog tlocrta. Izazvala je burne reakcije u tisku još i prije negoli je projektirana, a pogotovo nakon izvedbe.¹⁰ U novinskim tekstovima ne spominje se ime projektanta, navodi se da je projekt izradio Arhitektonski odsjek Općine, a primjedbe se upućuju investitoru i Upravi, koji se nisu obazirali na zahtjeve javnosti i stav Regulacijskog odbora da se tu ništa ne gradi, a da se i preostali dućani očiste te oblikuje jedinstven trg. Izgradnja ovog dućana otvorila je pitanja odnosa prema graditeljskoj baštini, ne samo temu novih intervencija u povijesnim ambijentima, nego Splitu tako omiljenu temu čišćenja i rušenja u svrhu isticanja objekata i spomenika pojedinih razdoblja i temeljitog preuređivanja ukupne slike grada. U članku u br. 68, od 21. ožujka 1936., *Novo doba* donosi fotografiju već završenog objekta izrađenog jezikom novog vremena, glatkih zidnih ploha i s oblinom koja naglašava završetak niza s dućanima. Prizemlje je izvedeno sa širokim otvorima, a na katu su prozori spojeni u trake. U redakcijskom tekstu

koji pomalo satirično komentira novu izgradnju kao *pravu i stalnu šaku u oči i Splitsanima i njihovim gostima*, piše i: *...Za samu novu zgradicu po sebi, ne može se reći da je jedna loša stvar i da sama po sebi loše djeluje, ako ju se ne gleda u čitavom sklopu gdje je podignuta. Kad se prilazi k njoj s Mihovilova trga osjeća se neestetski izgled jedne pretrgane linije, ali sa svih drugih strana ona može da bude čak i jedna dobra stvar, u stilu laganih kiosaka na jednom slobodnom terenu bez određenog karaktera. Vidi se da se arhitekt trudio da mu zgradica po sebi uspije što bolje. Nećemo nijekati da je zgradica i bolja od onoga što je ranije bilo na njenom mjestu. Međutim glavno što treba naglasiti jest to, da k njoj treba prilaziti tako da zaklopimo oči prema čitavom okolišu, ili da tom okolišu prilazimo a da prema njoj zaklopimo oči. Ko, međutim, pogleda na čitavu novu sliku koja je nastala uz Hrvojevu kulu, a drukčije i ne može da se gleda, mora da osjeti koliko je nova zgradica u tom ambijentu, jedna nevaljala šala i koliko je potrebno da je čim prije sa onoga mjesta nestane.*¹¹

Od sredine tridesetih godina Armanda sudjeluje na natječaju za Jadranski svjetionik (1935.), gdje njegov prijedlog dobiva jednu od dvije treće nagrade među sedam pristiglih radova, na natječaju za zgradu Primorske banovine (1936. - 1937.) na novoj lokaciji na Zapadnoj obali gradske luke te na natječaju za Trgovačku akademiju (1939.). Nisu dostupni drugi podaci o ovim radovima, koji su prošli bez većeg odjeka.

Nakon rata Armanda je sudjelovao na arhitektonskim natječajima (posebno do početka pedesetih godina), a u izradi prijedloga pomagali su mu i njegovi učenici iz Srednje tehničke škole, osobito nećak Joško Perić. Zajedno s kiparom Mirkovićem izradio je natječajni prijedlog za spomenik u Skopju krajem četrdesetih, a nalazimo ga i među sudionicima Natječaja za Pastoralni centar sv. Petra u Splitu (1970. - 1971.).

S projektima, posebno natječajnim, nije imao previše uspjeha (kao uostalom ni sreće s realizacijama), a ipak se uvijek spominje uz Kaliternu i Kodla kao treći predstavnik praških studenata nositelja ideja moderne. Tu ulogu uz bok vrlo plodnim i kvalitetnim projektantima moderne duguje najviše svojim polemičkim istupima u tisku, britkim komentarima i objašnjenjima, kojima je promovirao suvremeni pristup, a protiv tradicionalizma, te pridonio prodoru i prihvaćanju modernih funkcionalističkih ideja u splitskoj sredini. Zapažen je ostao i njegov rad na promicanju arhitektonske struke i sudjelovanje u radu

Uprave splitske sekcije Udruženja jugoslavenskih inženjera i arhitekata u međuratnom razdoblju.

NIKO ARMANDA – ARHITEKTONSKA KRITIKA

Nakon pionirskih radova Petra Senjanovića oko 1908., koje možemo smatrati počecima splitske arhitektonske kritike, te komentara kojima se u splitskom dnevnom tisku javljaju publicist Vinko Brajević te u Pragu i Beču školovani inženjeri Vjekoslav Ivanišević, Dane Matošić i Hranko Smodlaka, Armanda je uz Fabijana Kaliternu prvi arhitekt koji sustavnije prati i komentira prostorne i arhitektonske teme razvoja grada. U taj se krug poslije uključuje i arhitekt Rikard Marasović, a krajem tridesetih i Neven Šegvić. Teoretske i polemičke članke Niko Armanda objavljivao je u splitskim dnevnicima i tjednicima te raznim stručnim časopisima.

Prve članke objavio je uključivši se u širu polemiku oko postavljanja Meštrovićeva spomenika Grguru Ninskom na Peristilu (*Novo doba*, 1927., 1929.). Početkom njegova bavljenja arhitektonskom kritikom možemo smatrati članke kojima je popratio izložbe natječajnih radova za škole u Splitu 1928. godine.

Prvi je bio natječaj za osnovne škole Manuš - Dobri i Veli varoš, koji je izazvao znatan interes, s velikim brojem prijedloga (31 za školu Manuš - Dobri, a 41 za Veli varoš). Na izložbu održanu u salonu *Galić* u Splitu u siječnju 1928. godine osvrnuo se Armanda člankom u splitskom dnevniku *Novo doba* (br. 21, 26. 1. 1928.).

Uz iskazano nezadovoljstvo rezultatima natječaja (za školu Manuš - Dobri nije dodijeljena ni jedna nagrada, a za školu Varoš nije dodijeljena I. nagrada) i primjedbe na kvalitetu radova, Armanda komentira i nedovoljno školovanje novih generacija i nerazvijenost građevno-urbanističkih prilika: *... Osim par projekata – a u te se ne ubrajaju samo oni nagrađeni i otkupljeni – ne bijaše ničega što bi prelazilo prosječni niveau konvencionalne i zaostale arhitektonske produkcije. Uzrok tome leži jednako u nedovoljnom školovanju novoga naraštaja, kao što i u nerazvijenosti naših građevno-urbanističkih prilika uopće. Prosuđujemo li izložene projekte mjerilom drugih naših i stranih savremenih arhitektonskih radova i projekata, može se u cjelini uzeto, ovom prilikom, zabilježiti stanoviti minus. Dok se na jednoj strani opaža dobar realistički sadržaj*

i lijepa moderna forma, na drugoj strani vide se svakojake mješavine romantičnih ružnih oblika sa neiskrenim prostorima i nepotrebnim volumenima, ili pak kombinacije prvoga sa drugim...

Na natječaj održan u ljeto 1928. godine stiglo je 17 natječajnih prijedloga za školu Grad, a samo šest za školu Lučac. Najveći uspjeh na oba natječaja ostvario je ljubljanski arhitekt Josip Costaperaria (I. nagrada za Lučac, a II. za Grad, pri čemu I. nije bila dodijeljena), a bilo je i problema s radom Milovana Kovačevića, kojemu je III. nagrada za školu Grad oduzeta kad se ustanovilo da još nije diplomirao.

Armanda je i sam sudjelovao na natječaju za školu Lučac (kako navodi u već spomenutom članku o djelu Josipa Kodla). O izložbi natječajnih radova pisao je ističući pojavu modernih projekata: *...Glavni pečat izložbi daju moderni projekti, tj. djela savremene arhitekture. Opaža se sve to jača afirmacija novog duha i na ovoj izložbi, kao što se jednako može utvrditi opadanje preživjelih naziranja. Nova arhitektura i moderni stil preuzeše sigurno vodstvo u građevnoj umjetnosti ne samo kulturne Europe i napredne Amerike, već i svega ostaloga civiliziranoga svijeta. Na izmaku prošloga vijeka oslobođeni umjetnički duh rađa u stoljeću antena i aeroplana novu umjetničku formu, koja se najjače manifestira u djelima moderne arhitekture.*¹²

Nije posebno apostrofirao pojavu Ernesta Weissmanna, koji je na oba natječaja dobio otkupe svojim prijedlozima pod jakim utjecajem Le Corbusiera (kod koga je tada radio u Parizu), nego je posebno hvalio Kovačićev prijedlog za školu Grad. Po njegovu mišljenju, taj projekt *...spada idejno u ono najbolje što je dao natječaj. Rješenje u cottage-u, taj projekt dobro intonira prostor arhitektonskog ugla dviju ulica, i djeluje vrlo živo ritmom građevnih masa. Ta originalna zamisao uvodi nas poput muzičke uvertire u čitav predio kuća sa predvrtovima. Takav objekt urbanističkog karaktera pravi i ugodan prijelaz većih zračnih dimenzija raskrižja ulica u manje prostore otvorene izgradnje današnjeg Novog pazara. Konačno rješava ta moderna arhitektonska kompozicija smišljeno i na sretan način i postavljeni zadatak unutar granica parcele: širokim ritmičkim vertikalama četiriju moćnih rizalita odgovara prostrana, horizontalno-statička ravnina terase-igrališta, i to uzajamno kontrastiranje i harmoniziranje stvara jaki estetski efekt jedne prostorno umjetničke cjeline...* Koncept s četiri moćna kubusa u odnosu na ravninu terase - igrališta tada se više svidio Armandi od Weissmannova tri slobodnostojeća objekta s vanjskim rampama, prizemnim trjemovima i aktiv-

nim krovnim terasama. Više tragova o njegovom vlastitom projektu za školu Lučac nije moguće pronaći.

Već na sljedećem splitskom natječaju Armanda je opet neuspješno sudjelovao i opet pisao o radovima. To je bio natječaj za Dom Trgovačko - obrtničke komore 1928. - 1929. godine, na kojem je njegov rad dobio loše kritike, a tekst komentara izložbe Armandi je još jednom povod da podrži suvremene projekte: *...jedni projekti tzv. 'stilski projekti' čija se arhitektonika drži gotovih recepta s oblatnim reminiscencijama, a na pročeljima nekih drugih projekata odražuje se konvencionalnost koja svojim formama odaje neku lažnu tradiciju. Između svih izloženih ističe se par savremenijih projekata, koji se od ostalih razlikuju svojom duhovnom neovisnošću, te su naročito simpatični radi težnje da se oslobode arhitektonskog balasta iz prošlosti. Ovi projekti idejno znače dobitak i napredak.*¹³ Ovaj natječaj na kojem je arhitekt Bunetta sa Sušaka bio dobio II. nagradu, koja mu je kasnije oduzeta jer nije imao traženu kvalifikaciju inženjera arhitekture, imao je svoj nastavak u kratkoj raspravi u splitskom tjedniku *Privrednička riječ*.¹⁴

Armanda je bio ponukan člankom u ovom tjedniku za *promicanje interesa Trgovačko - obrtničkog staleža*, u kojem autor potpisan s *arhitekt* pledira za pravo akademskih arhitekata da projektiraju. Čudi se da je *kad se je konstatiralo da natjecatelj nije ing. arhitekt nego arhitekt radnji stornirana nagrada iako u tom razdoblju nije ni nagrađena radnja ni njezin autor ništa od svoje vrijednosti izgubio*. U odgovoru¹⁵ Armanda objašnjava kako je pravo Komore da na natječaj pozove inženjere i inženjere arhitekate, a ne arhitekate i graditelje, ali misli da *za naš grad ne bi škodilo da se dozvoli natjecanje za projekte zgrada, uz ostale i samo arhitektima pa čak i graditeljima, ali se to pitanje uvijek definitivno regulira prema našim domaćim prilikama*. U završnom dijelu članka objašnjava potrebu školovanja inženjera kao stručnjaka za *novu stvarnost*, odnosno nove okolnosti:

Danas je inženjer prije arhitekta, inženjer je glavna poluga svekolike i ma koje gradnje. U moderno doba prenosi se težište arhitektonskog i građevinskog života s arhitekta na inženjera-arhitekta. To se vidi uostalom i na današnjem školovanju: suvremeniji tip graditelja u višem smislu toga naziva, nije više akademski arhitekt, nego tehnički izobražen inženjer-arhitekt. Poglavitito su inženjeri konstrukteri modernih građevina.

Danas se je već pročula tzv. nova stvarnost, ili nova konkretnost; to je geslo čitave nove generacije koja ju primjenjuje počam od likovnih umjetnosti pa sve do književnosti i kazališta. U svim većim centrima susrećemo arhitektonske re-

alizacije te nove stvarnosti. I u manjim gradovima nalazimo pojedine zgrade i blokove kuća, nailazimo na nove ulice i trgove te opažamo čitave moderne predjele u obliku naselja ili novih četvrti grada koje nose obilježje današnje arhitekture. U Njemačkoj Berlin, Frankfurt na Majni i Stuttgart, u Čehoslovačkoj Praha, Brno, Hradec Kralove i Bratislava – (samo da navedemo neke gradove i spomenemo dvije nama bliske države) – pokazuju dovoljno svoje novo lice. Sve to neda se zamisliti bez moderne tehnike i rada inženjera. Osim što se bave izvedbom masivnih ili inž. građevina, a to su mostovi, ceste, željeznice, kanalizacije, obale itd. današnji se inženjeri bave mnogo i visokogradnjama. Od graditelja se danas traži matematička točnost i tehničke eksaktnost, ekonomija i brzina gradnje; tomu svemu zadovoljavaju moderni građevni inženjeri. To pak tiče se prvenstveno i najviše izvedbe i proračuna. Za arhitektonske projekte zgrada, a i drugih građevina, ostaju mjerodavni stručnjaci arhitekti, i to baš najviše inženjeri-arhitekti.

Dobro je da se ponekad o ovim pitanjima javno govori i piše.

Inženjer-arhitekt Niko Armanda.

Već spomenuti vrlo iscrpan članak u subotnjem prilogu dnevnika *Novo doba* od 20. 9. 1930., u kojem je Armanda obrazlagao koncepciju i detalje Dobrovićeva natječajnog prijedloga Bolnice Firule (u kojem je i sam sudjelovao), bio je njegov posljednji članak u ovom listu. Glavni urednik lista Vinko Brajević započeo je još 24. 11. 1930. godine polemiku s Kostom Strajnićem, u povodu sudskog spora Strajnić - Ivačić i Dobrovićeva projekta *Kursalona* u Dubrovniku. Polemika je trajala puna tri mjeseca, do veljače 1931. (imala je i mnoge recidive u 1932. godini), a kroz nju su kao u nekoj sapunici prodefilirali brojni arhitekti i njihovi projekti, prozivani autoriteti, uzdizani i blaćeni strani uzori. Armanda se solidarizirao s Dobrovićem i prekinuo pisanje za *Novo doba* (koje je trajalo od 1927. do 1930.) pa se događalo da su se njegove polemike 1933. godine vodile preko tekstova u različitim novinama. U završnom dijelu ovog teksta Armanda još jednom daje potporu projektu: *...Split se je u svom izgrađivanju služio uvijek posljednjim rezultatima građevinarstva. Potreba je zato da naš grad i danas unosi preko svojih javnih zgrada duh najmodernijeg zida-nja. U suvremenoj arhitekturi mi nalazimo idealne građevinske forme za zgrade zdravstvenih ustanova, a poglavito bolnica... K tome je ovaj projekt nove bolnice organski plasiran u splitski ambijent.*

O natječaju za crkvu Gospe od Zdravlja u Splitu Armanda je pisao u dnevniku *Jadranska pošta* 1931. godine. Napominje kako se sve više modernih

crkava gradi od željezobetona (primjeri iz Francuske, Njemačke, Švicarske i Finske), a uvodni dio završava ovako: *...navesti ćemo ovdje još i novu rimokatoličku crkvu u Pragu na Vršovicama, od arh. Gočara građenu u željezobetonu. Ova se manja crkva ubraja među majstorska djela moderne crkvene arhitekture. Ona nam predstavlja jednu u pravom smislu uistinu modernu crkvu koja imajući sve odlike arhitekture i stila, može da posluži kao dobar primjer realizacije te koja imade sve uslove suvremene higijene i udobnosti. Upozorava na prostorno značenje pročelja buduće crkve, koja bi trebala odrediti karakter trga: ...Današnja je poljana ispred kazališta mrtva. Izgled joj je pust. Njezina arhitektura jednaka je ništici dok joj je prometno značenje nikakovo. Nema određene regulacije ni privlačnosti, manjka joj pravilnost i ljepota. Zato je treba baš ovom prilikom namjeravane gradnje nove crkve naglasiti potrebu da se skupa s izradom definitivnog projekta novog svetišta donese i arhitektonsko-urbanističko rješenje Bulatove poljane, naročito njezine sjeverne strane... Glavni nedostatak svih izloženih projekata za novogradnju Crkve na Dobrome baš i jeste u nedovoljnom studiju odnosa arhitektonike novog svetišta ka urbanistici budućeg trga ispred kazališta.¹⁶*

U ovom kratkom tekstu sažete su sve značajke Armandina kritičarskog pristupa – izložba natječajnih radova povod mu je za upozoravanje na svjetske suvremene reference (novi materijali i tehnologije kojima se postiže *zračnost i svjetlost i zaštita od vatre*), u kojima praški primjeri imaju posebno mjesto; inzistira na sagledavanju šireg prostornog konteksta i potrebi rješavanja cijelog kazališnog trga u Splitu. Na kraju očekuje da budući projekt ima *odlike jedne otmjene monumentalnosti, što je svojstveno suvremenom crkvenom graditeljstvu u Europi*. Njegov je tekst (nakon prekida suradnje s Brajevićevim *Novim dobom* objavljen u *Jadranskoj pošti*) možda pomogao u naknadnim raspravama i dao potporu Ivačiću (praškom studentu prve generacije) da kao član ocjenjivačkog suda naknadno predloži angažiranje Lavoslava Horvata i prihvaćanje njegovog projekta. Konačni projekt kao da je slijedio sve Armandine preporuke – armiranobetonska konstrukcija, otmjena monumentalnost i urbanistički akcent kao doprinos budućem rješavanju trga.

Novi Građevinski pravilnik za grad Split stupio je na snagu 29. rujna 1939., što je bio povod Armandinom komentaru.¹⁷ Prema njegovu mišljenju bilo je to *...dosta kasno kad se zna da je Građevni zakon na temelju kojeg je donesen stupio na snagu 16. prosinca 1931*. Po tom zakonu i grad Split je bio dužan svoj regulacijski plan uskladiti s ovim zakonom i zajedno s građevin-

skim pravilnikom podnijeti ga Ministarstvu građevina na pregled i odobrenje najkasnije do 16. prosinca 1934. godine. On daje pregled sadržaja pravilnika i sugerira Općini da kao posebne publikacije objavi uredbu i pravilnik. Armanda piše: *...Zato se preporuča da ovaj pravilnik nabave i prouče naročito mladi, u praksi zaposleni građevinari. Time će i sebi koristiti, jer pravilnik postavlja mnoge uslove. Udovoljavajući tim uslovima uz istovremeno podržavanje odredaba regulacionog plana i uredbe o njegovom izvodenju izbjegnuto će se nesporazumi i ukloniti eventualni dug i postupci kod rješavanja građevnih molba.* Ovaj tekst nije karakterističan za Armandu, uglavnom je to prepričavanje dijelova pravilnika pa je vjerojatno posljedica njegove potrebe da kao zaposlenik Općinske uprave upozori na donošenje novog pravilnika i u tisku ponudi osnovna objašnjenja.

NIKO ARMANDA – NOVINSKE POLEMIKE (1933.)

Posebnu cjelinu Armandina kritičarskog i teoretičarskog djelovanja čine dvije polemike iz 1933. godine. U prvoj se naknadno uključio u poznatu polemiku Brajević – Strajnić (koja je još 1931. prenesena i objavljena kao knjižica *Misli o čuvanju dalmatinske arhitekture*, s predgovorom don Frane Bulića). U siječnju 1933. godine Vinko Brajević komentira Armandinu reakciju na noticu u *Novom dobu* prema kojoj je *Općina poslala Armandu u Prag na Kongres čehoslovačkih inženjera i arhitekata*, a Armanda odgovorio (u *Jadranskoj pošti*) da je njegov odlazak u Prag bio *na vlastiti trošak i za svoje privatne potrebe*.¹⁸ Brajević dalje piše da je jedino što je Armanda iz Praga donio bio članak g. Dobrovića (koji on kao urednik nije htio objaviti) i predloži za neukusne spomen-ploče koje je projektirao po gradu, te se pita: *čemu se je on, a da ga nitko nije za to zvao, svojim feljtonom u 'Dubrovačkoj tribini' umiješao u moju polemiku s g. Strajnićem i to skoro godinu dana iza kako je ona bila završena? Čemu se je opet potpuno nepozvan, umiješao u to i g. arh. Dobrović (1 ½ godinu poslije završetka polemike). Mogli su pustiti da g. Strajnić i ja, oba nearhitekti, mirno završimo stvar. (g. Dobrović koji sebe smatra daleko jačim arhitektom od g. Armande, postavio se je na isto stanovište, da neće sa mnom razgovarâ, a napisao je dosada tih razgovora za čitavih 7 metara i 44 centimetra novinskih stupaca (mjerili smo danas špagom pred svjedocima u redakciji).*

U *Arhitekturi* je Armanda već 1931. objavio svoj projekt hotela, a 1933. godine piše kratak pjesnički tekst posvećen uspomeni Adolfa Loosa, u kojem

podsjeca na Loosovu sudbinu proroka – glasa vapijućeg neznanju usprkos, a proglašava ga svojim učiteljem i dobročiniteljem čovječanstva koji je arhitektonski sklad ostvario jednostavnošću konstrukcije i istinitošću materijala.¹⁹

Kratka polemika opet na temu suvremene arhitekture u povijesnom prostoru uslijedila je 1933. godine tekstovima Marka Vidakovića i Armande. Vidaković (rođen 1890. u Mitrovici u Slavoniji) studirao je u Pragu na Češkoj visokoj tehničkoj školi, Odjelu arhitekture, od 1910. do 1914. (s kompletnom prvom generacijom splitskih studenata) i diplomirao 1919., iste godine kad Armanda stiže na studij u Prag. Vidaković je pisao u *Novom dobu*, a Armanda odgovarao u *Arhitekturi*, koja je izlazila u Ljubljani, a imala redakcije u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu. Vidaković tako u uskrsnom broju *Novog doba*, u članku o modernoj arhitekturi u Dalmaciji piše: *...suvremena arhitektura, međutim, sinteza je suvremenih prirodnih nauka i higijene, gledana kroz prizmu ekonomije, a sve uokvireno u tehničkim znanostima... O likovnoj umjetnosti tj. prostornoj stvaralačkoj proizvodnji čovjekovoj u oblasti samo lijepog i idealnog kod suvremene arhitekture ne može biti više govora u onome času, kada ona prestaje da bude rezultat stvaranja izvana prema unutra, nego postaje rezultat stvaranja iznutra prema vani, drugim riječima, otkako je postala funkcionalna i kao takva čedo inženjerske struke kao dijela tehničkih znanosti. Na taj način ona je sišla s grba likovne umjetnosti, brišući sa svojih djela bolećivi trag predašnjeg bivstvovanja.*²⁰

Vidaković u novom stvaranju razlikuje moderno i suvremeno. Po njegovu mišljenju moderno podliježe modi i prolazne je vrijednosti, a suvremeno je ono što je u duhu vremena, ali s trajnom umjetničkom vrijednošću. U Dalmaciji kao prostornom kontekstu znatne povijesne vrijednosti on kao prvi kriterij novog stvaranja postavlja poštivanje sredine i prilagođavanje sredini, a primjenu oblikovanja suvremene *lijeve* arhitekture ograničava na prostore bez prevladavajućeg utjecaja graditeljskog naslijeđa: *...Dalmacija, po svom geografskom i ekonomskom položaju, zahtijeva da se kod svakog novog stvaranja uzme u obzir arhitektura sredine, tim prije kada je ova stilski čista, a još više ako je baš zbog toga postala važan privredni činilac svoga žiteljstva. Tamo gdje prevladavaju predašni napori u arhitekturi, valja to naročito uzeti u obzir, a tek tamo gdje toga nema, mogu se dopustiti djela savremene skrajne arhitektonske ljevice, naravno, ukoliko to dopuštaju dobro riješeni problemi i ekonomija izgradnje.* Vidaković, na tragu praških iskustava i desetak godina starih Teigeovih tekstova, upozorava na funkcionalnost i u prvi plan stavlja tlocrt, a ne fasadu. Primjena kamena

kao građevnog materijala po njemu je racionalna i iskrena, a valja ga ugrađivati kako to iskustvo nalaže. Članak zaključuje riječima: ... *gdjekod je to moguće i ekonomski opravdano, treba u Dalmaciji u prvom redu iz domaćeg materijala stvarati arhitektonska djela u okviru postojeće okoline a u suvremenom duhu.*

Već dvije godine prije završila je polemika Brajević - Strajnić, koja je dotakla i brojna teoretska pitanja o odnosu arhitekture i umjetnosti (među ostalim i pitanje iskrenosti u korištenju i primjeni materijala), a Planić je objavio svoju knjigu s Weissmannovim upozoravajućim tekstom o opasnostima *novog stila* (1931.), tako da je smisao i intonacija Vidakovićeve teksta kao objašnjavajućeg zakasnjela i iritira dociranjem; zaključak koji upozorava na uvažavanje konteksta interesantan je, ali površan i u neskladu s ostalim tekstom. Članak je objavljen i u *Arhitekturi* br. 3-4, iz 1933., a Armanda se na nj osvrće u broju 7-8 iz 1933. člankom *Dalmacija i moderna arhitektura (Odgovor na postavljeno pitanje)*.²¹ To je Armandi prilika da još jednom prokomentira polemiku Brajević - Strajnić iz 1931. godine i ponovi neke argumente i zaključke iz te polemike:

Listajući uskrсни broj lista 'Novo Doba' naišao sam članak arh. Marka Vidakovića iz Zagreba. Između raznovrsnog regionalnog sadržaja svakako je upadan pa i aktuelan jedan članak o arhitekturi. Zato taj članak zaslužuje da se na nj osvrnem, naročito u ovo naše doba nerijetkih polemika.

Poznato je da se je splitsko N.D. angažovalo za dalmatinsku arhitekturu. Naša javnost imala je dovoljno prilike da iz stupaca tog lista dozna za postojanje nekog našeg, specijalno 'dalmatinskog' problema arhitekture. Već nekoliko godina taj list lomi koplje za neku tobože tradicionalnu, domaću arhitekturu, a pri tom udara na današnju modernu.... 'Novo Doba' postavilo je po prilici ovu prognozu:

Iz dalmatinske arhitektonske prošlosti (što je za nas identičan pojam sa umjetničkom poviješću i tradicijom), preko današnjeg pseudohistorijskog, tradicionalističko-dalmatinskog shvaćanja, tj. do budućeg stila.

Mi s naše strane tvrdimo da je ova prognoza pogrešna i put loš; da je ta spekulacija promašena i da taj smjer ne vodi cilju. Dokaz za ovu tvrdnju nalazimo u prostom biološkom procesu. Iz zdrave prošlosti, kroz zalutalu ili nezrelu sadašnjicu, ne može se u dobru budućnost. Između prvoga, naime dobre tradicije, i drugoga, one u pravom smislu moderne arhitekture, nemoguće je nešto treće: ni prelazno ni trajno. Ako postoji u tome uvijek prirodnom i neraskidljivom lancu odnosa između starog i novog, imitiranje i dilentantizam, onda je to dokaz obmane i zablude, dakle, jednog bolesnog stanja... Analogno psihi modernog čovjeka,

promijenila se je i funkcija ukrasa na fasadama. Plastički se dekor građevina, da tako rečemo, pretopio u funkcionalnu ljepotu tektonskih elemenata. Kolektivni život lišio je nove crkve i palače dojučerašnje usamljenosti. Zato se nad krovovima modernih zgrada danas izdižu antene, a sutra će na njima pristajati aeroplani, slično kao što automobili ulaze u garaže modernih vila.

Definicija savremene arhitekture koju nalazimo u članku g. Vidakovića, skućena je i zato nedovoljna. Arhitektura, klasična ili moderna, bila je, jeste i ostaće likovna umjetnost. Uostalom to potvrđuje i sam Le Corbusier. Samo što se pojam te likovne umjetnosti danas u suštini razlikuje od prijašnjeg larpurlartističkog poimanja. Držimo da se ne zamjenjuje svrha sa sredstvom, uzme li se, na primjer, da i glatka ploha umije biti lijepom. Cilj je svake dobre arhitekture da u prvom redu praktično posluži čovjeku. Pri tome treba da ima i one kvalitete, koji su kadri da u njegovoj duši bude ostetske emocije. Znamo da je i moderna arhitektura već dala brojne primjerke ovakove dobre aplikacije...

Dakle: u novom stvaranju treba prihvatiti ono što je savremeno. U tome se slažemo. Vrijedi li općenito ovaj građevinski princip, nema razloga odbijati ga od Dalmacije. Ali ima li se kod svakog novog stvaranja uzeti u obzir arhitektura sredine onako, kako se to razumije i iz članka g. Vidakovića, onda primjena gornjeg principa postaje i u našem slučaju iluzorna.

Svakome tko želi da mu bude jasan put kroz današnju modernu arhitekturu, potrebno je da se oslobodi strunputica sredine. Prave se vrijednosti ambijenta ne gube, ako u njemu vlada duh savremenosti. Ali je ponekad u dnevnim novinama smiono govoriti o stilskoj arhitekturi jedne historičko-umjetničke zemlje kakva je Dalmacija. Pogotovo je pogibljeno, kad to u ozbiljnoj nakani čini jedan arhitekt, i baš onako, kako je to učinio g. Vidaković.

Ne stoji da fasade imaju sekundarnu vrijednost u savremenoj arhitekturi. I ako im se, regbi, daje sporedno značenje, one imaju jednaku vrijednost kao unutrašnjost zgrade.

Po pisanju N.D. i po riječima g. Vidakovića trebala bi nova građevina u stilskoj okolini imati stilsku fasadu, jer bi samo tako zadovoljila arhitekturu sredine. Pri tom kao da se zaboravlja da je stilska arhitektura prošlost dok je moderna arhitektura sadašnjost. Oni, možda, ne vide da je stilsko pročelje na današnjoj savremenoj zgradi samo – maska.

Što znači dobro poznavati sve komponente i uslove arhitektonskog stvaranja u jednoj zemlji? Valjda, poznavati prilike dotične zemlje i još druge važne faktore

života (u ovom slučaju Dalmacije). Ako je tako, onda je i g. Vidaković daleko od realnosti kad misli da će nam rezultati odgovarati ideji iznesenoj u njegovom članku, tj. nekom kompromisu stilske i savremene arhitekture.

Suvišno je ono što je auktor napisao o izboru građevinskog materijala u Dalmaciji. Taj završni pasus njegovog članka olako je sastavljen. Možda bi bilo uputnije da ga je izostavio.

U domaćoj sredini, naročito u Dalmaciji, sa praktičkoga gledišta osjeća se potreba jednog čisto principijelnog objašnjenja pitanja odnosa stilske i moderne arhitekture.

Sukob novih ideja i zastarjelog graditeljstva, u stvari je sudar između misli i 'stila'. I u našoj zemlji može se taj nesklad prebroditi, ugledamo li se u ostali kulturni svijet. To se postiže afirmacijom duha današnjice, te služeći se u povijesti već utvrđenim načelima harmoniziranja onda novih arhitektura sa originalnom starijom. Pri tome je isključeno svako imitiranje i podražavanje predjašnjih stilova.

Građevina sazidana u modernom slogu pristaje i u starinski ambijent stilski jake (monumentalne) arhitekture, kada je komponovana od ruke pravog arhitekta. No bez obzira u kojem je stilu osnovana, da li u tradicijonalnom ili modernom, u novom ili starom dijelu grada, uvijek distonira ako je ona začeta u glavi nenađenog stručnjaka.

Za bolje razumijevanje postavljenog pitanja navest ćemo par primjera.

Pogriješene su nove zgrade škole i suda podignute u tobožnjoj mletačkoj gotici na obali u Trogiru. Promašio je pseudo-renesansni stil ministarskih palača u Beogradu. Naprotiv, uspjela je osnova pokojnog arhitekta Kovačića za uređenje okoliša stolne crkve u Zagrebu. Dobra je Gočarova zgrada na uglu u Celetnoj ulici u Pragu. Uostalom, poznata su brojna pozitivna rješenja stilske relacije arhitektura u povijesti.

Kulturno će se rješenje danas istaknutog pitanja i za dalmatinske gradove naći u nezavisnom vezivanju, u razboritom dopunjavanju staroga sa novim, kako je to već postignuto za mnoge slučajeve u historijskim gradovima Europe, na pr. u Breslavi i Pragu. Inače, ono se ne da postignuti kompromisnim spajanjem prošlosti sa sadašnjosti: oponašanjem forma stilske arhitekture, te prilagođivanjem modernih objekata postojećih ambijentima.

U tome leži naš odgovor na pitanje: Ima li mjesta novome građevinskom slogu u starinskim gradovima Dalmacije?

Ing arch Niko Armanda Split

Za Armandu nema nikakve dvojbe o legitimitetu moderne arhitekture u sustavu izgrađivanja povijesnog prostora niti o njezinoj pripadnosti likovnim umjetnostima. Vidakovićev odgovor opet u *Novom dobu* (br. 227, 28. 9. 1933.) pod naslovom *Zar moderna arhitektura u Dalmaciji?* citira dijelove Armandina teksta iz *Arhitekture* i komentira ih relativno pomirljivo, no ipak proglašava Armandu *pristašom skrajnje ljevice u arhitekturi*, pa time objašnjava i opravdava karakter njegovih komentara.

NIKO ARMANDA - POSLIJERATNO RAZDOBLJE

Nakon Drugoga svjetskog rata, u potpuno promijenjenim okolnostima (ne više kao djelatnik Gradske uprave, nego nastavnik Srednje tehničke škole), Armanda se uključio i u rasprave o intervencijama u Dioklecijanovoj palači²², u kojima su sudjelovali i njegovi mlađi kolege, praški studenti Milan Dragičević samostalno, a Budimir Pervan kao dio tima Urbanističkog biroa Split.

Armandini prijedlozi radikalnih intervencija u središtu Palače idu na širenje Krešimirove ulice rušenjem niza kuća i uspostavljanjem nove građevinske linije na poziciji ruba nekadašnjeg trijema Palače. Predlaže i uklanjanje kompletne izgradnje oko Malog hrama i postavljanje nove višekatnice koja ima trijem u natkrivenom prizemlju s dva reda stupova, okrenut prema jugu i prostorima uz Mali hram. Ranorenesansnu kapelu premjestio bi na mjesto srušene kuće Mrkonjić - Agličić, a sjeverno od katedrale, u prostoru rimskog trijema, izgradio duguljasti prizemni objekt s uredima za turističke vodiče, prodavaonicama suvenira i sl. ... *Ova energična urbanistička operacija predstavlja za središnji dio Starog grada akt odahnuća; ona je zapravo oslobađajući, ozdravljajući i poljepšavajući čin, koji ima vrijednost za čitav Split.* Prijedlog je naravno potpuno neprihvatljiv, ali je argumentacija ostala na tragu svježine i angažiranosti koju je imao po samom povratku sa studija u Pragu.

Tekst u povodu smrti Nikole Dobrovića (11. siječnja 1967. u Beogradu) Armanda je napisao kao pozdrav velikom prijatelju, a iz njega saznajemo više detalja o njihovim kontaktima i zajedničkom radu na natječajnom prijedlogu za Bansku palaču.²³ O Dobroviću piše s divljenjem: *Taj ingeniozni duh i prvak u natjecanju s kojim se na hrvatskoj strani vremenski podudaraju Ibler i Pičman, a na srpskoj mu prethode Leko i Brašovan...* O sebi pak piše kao o *njegovom splitskom prijatelju i praškom kolegi.* Dobrović mu se baš i nije odužio u ovom

prijateljstvu, jer u svojim tekstovima i knjigama ne spominje ni Armandu ni njihov zajednički rad.

U tekstu o djelu Josipa Kodla pisanom u povodu godišnjice njegove smrti 1972. godine piše o njemu kao o *starijem splitskom kolegi* i svrstava ga *između najmarkantnijih i krupnijih figura splitske arhitekture u prvoj polovici dvadesetog stoljeća*.²⁴ Zajedno su radili od 1928. do početka rata u Arhitektonskom odjelu Općinske uprave, pa pomalo iznenađuje Armandin komentar Kodlove arhitekture: *Međunarodni Split duguje mu, kao arhitektu, priznanje prvenstveno stoga što je izveo lijep broj javnih i privatnih zgrada: dok o likovnoj strani tih objekata, a to znači prostorno-umjetničkoj vrijednosti njegove arhitekture, mogu postojati razna shvaćanja i različita mišljenja. Moj je utisak da je Kodlova arhitektura više tvorilaštvo nego stvaralaštvo, jer u njoj kvantiteta nadjačava kvalitetu; drugim riječima, neprekidno gomilanje nacрта potiskuje u njemu kreativnu ličnost te mu neke radove snizuje malne do razine šabloniziranja.*

Armanda je bio dvanaest godina mlađi od Kodla, obrazovan u Pragu u vrijeme kad je kubizam već prepustio mjesto funkcionalizmu, arhitekturi bijelih kubusa odignutih na stupovima, glatkih ploha i horizontalnih traka prozora. Sve te elemente Corbusierova izričaja nije mogao pronaći u Kodlovu arhitektonskom pristupu, ali čudi da nije vrjednovao isti tektonski i kubistički proserde koji je sadržan i pročišćen u radovima drugog Armandinog velikog uzora – Loosa.

NIKO ARMANDA – ARHITEKT, PJESNIK, SLIKAR, PLANINAR, PROFESOR

Bio je čovjek mnogih talenata i sklonosti, ostavio je tragove na različitim razinama umjetničkoga i društvenog života Splita, ali je, bez obzira na područje djelovanja, uvijek nastupao kao arhitekt i u znatnoj mjeri promovirao tu, tada još relativno mladu i ne previše brojnu profesiju, kao autonomno i umjetničko djelovanje.

Armanda je svoje literarne i poetske sklonosti osim pisanjem članaka, tekstova i pjesama ostvarivao i prepiskom i prijateljevanjem s Tinom Ujevićem i Dobrišom Cesarićem. Posebno je ostao zapamćen njegov oproštaj od Tina na Mirogoju u studenom 1955. godine, kada mu je uz pročitano pjesmu donio i stručak dalmatinske kadulje. Prigodne pjesme pisao je do

kraja života, a jednu je posvetio i svojim praškim profesorima: Nušlu, Kouli, Slami, Balšaneku, Ausobskom, Liebscheru, Čenskom, Fanti, Englu, Mendlu i Križeneckom.

Slikarstvom, i to najviše akvarelom, bavio se sustavnije od 1937. godine, a tijekom rata izradio je niz crteža ruševina nakon bombardiranja, koji imaju i znatnu dokumentarnu vrijednost, a koje je izlagao poslije rata. O izložbi njegovih crteža *Razrušeni Split 1943. - 1944.* u Muzeju grada Splita pisao je Tomislav Lalin u *Slobodnoj Dalmaciji* 3. listopada 1968., a nekoliko je crteža otkupljeno i stalno su izloženi u postavi Muzeja grada Splita kao dokumenti vremena.

Ta njegova bizarna ratna strast dovela ga je i na stranice nagrađivanog romana *Egzil* Enza Bettize, rodom Spliciánina, za kojeg je sklonost arhitekta prikazu ruševina bila metafora ratnog ludila. Opis njegova lika ostaje živa i precizna skica, pa ga ovdje navodimo kao svojevrsni prilog Armandinoj biografiji (u romanu ga Bettiza naziva Armand).²⁵ *...Sjećam se jednog splitskog arhitekta koji se odlično služio grafitima za crtanje, prezime mu je bilo Armand. Imena mu se više ne sjećam. Vjerojatno je potjecao iz neke francuske vojničke obitelji nastanjene u Dalmaciji u vrijeme kada su 'ilirске provincije' bile pridružene napoleonskom carstvu. Taj neobičan i smion crtač, visok, veseo, ugodan, pričljiv, uspravne glave prekrite žbunom guste sijede kose, s kojim sam prijateljevao unatoč dobroj razlici, bio je u vrijeme drugog svjetskog rata obuzet strašću koju ni danas ne bih znao kako označiti. Možda se radilo o nekoj ilirskoj ludosti, zdravoj i nezdravoj ujedno. On koji je po svom zvanju morao projektirati i graditi stambene kuće, bio je naprotiv duboko uzbuđen i očaran stravičnim prizorom tek razorenih zgrada poslije zračnog bombardiranja. Njemu su te razvaline bile estetski prekrasne i veličajne. ...S naprtnjačom na leđima jurio je biciklom pustim ulicama do mjesta na kojem su maločas trijeskale detonacije. I tu bi nadljudskom žestinom nasrtao na ruševine, koje su se tople još pušile pred njegovim očima. Žurno je drijesio naprtnjaču i vadio tronožac, crtači album i kutiju grafita. Sjeo bi na tronožac, album položio na koljena pa je sa strasnom šipčicom u ruci velikom točnošću prenosio na papir ostatke kuće koja se predavala njegovom zanosnom pogledu, onako klonuta nad vlastitom ruševinom, rasporena, bez zidova.*

...Za Armanda je bilo važno izravno prenijeti na papir još blještavu ruševinu, još drhtavu u začudnosti razaranja, još netaknutu, još neoskvrnutu nekom uslužnom ili pljačkaškom ljudskom rukom. Pred licem samotne metafizičke ljepote ruine čak ni mrtvi ili ranjeni, elementi dostojni pažnje u toj zbrci, nisu ga se doimali

svojim prisućem i svojim jaucima. On je često završavao svoj posao, ustajao sa tronošca a da nije ni primijetio vrevu nosila i nenadanih mrtvačkih kola što su u međuvremenu stigla na mjesto nesreće. Ono malo opreme pospremio bi u naprtnjaču, skočio na bicikl i gubio se u prazninu prestrašena i nijema grada poslije tutnjave bombi. I ni s kim nikada nije govorio. Nitko ga nije korio ili tjerao. Svi oni nosači, policajci, čistači, vatrogasci, čak i pljačkaši, znali su da će tog luđaka sigurno naći na svakom mjestu gdje je bomba tek pogodila neku kuću. Bili su se već navikli na njegovo prisuće i najposlije ga prihvaćali kao sporednu sudbonosnost koja nije neugodna i gotovo je neminovna u ruskom ruletu zračnog bombardiranja.

Bio je i strastveni planinar (nastojao je biti svaki dan na Marjanu, a jednom tjedno na Mosoru), objavljiivao je i planinarske putopise te ostavio značajan trag u povijesti hrvatskog planinarstva.

Mnoge generacije splitskih tehničara pamte ga kao malo ekscentričnog i ekstrovertnog profesora koji im je recitirao svoje pjesme, vodio ih u obiliske muzeja i pričao im o praškim danima studija. Ukupno je 21 godinu predavao na Srednjoj tehničkoj školi, gdje su među kolegama profesorima od praških studenata bili i Dragičević, braća Baldasar, Karlovac i Smodlaka.

Taj sveprisutni žustri šetač, zanesenjaka i zaljubljenik u Split ostao je za svoje suvremenike istaknuta i draga osoba (a u literarnim sjećanjima Bettize podsjetnik na apsurdne rata). Sudbinu mnoštva kreativnih pristupa ujedinio je i odredio obrazujući se u Pragu, na relativno tradicionalnoj tehničkoj školi, ali u doticaju sa svjetskim strujanjima i uzorima koje je stalno isticao i na koje se stalno pozivao. U njegovom su djelovanju Le Corbusier, Loos i Dobrović imali gorljivog zagovarača u sredini i vremenu koji su odnjegovali i jednako žilave osporivače.

Armandine arhitektonske realizacije koje su *izrazito funkcionalističke koncepcije* (Kečkemet) odnosno *Loosovski purificirani objekti* (Šegvić) zauzele su svoje mjesto u arhitekturi međuratnog Splita, ali su nažalost mnoge od njih ostale tek u memoriji (kuća na *Voćnom trgu* srušena je 1945., pet zgrada socijalnog stanovanja 1979.), a on sam ostao je za mnoge u Splitu nedovoljno realizirani potencijal. Najznačajniji i još nedovoljno vrednovani trag ostavio je u arhitektonskoj kritici, u kojoj za njega nije nikada bilo dvojbe o legitimitetu i potrebi moderne arhitekture da se svojim jezikom i tehnologijama svoga vremena realizira i u najsloženijim zadacima povijesnog prostornog konteksta.

BILJEŠKE

- ¹ Arhitektura - Mesečna revija za građevinsku, likovnu i primenjenu umetnost, Ljubljana, Zagreb, Beograd, 1931, br. 3, 72.
- ² Branko Radica: *Novi Split, Monografija grada Splita 1918. – 1930.* Split, 1931, 126.
- ³ O Armandinom sudjelovanju na natječajima (u pripremi programa, natjecanju, nagradama i komentarima) vidi: Darovan Tušek: *Arhitektonski natječaji u Splitu 1918. - 1941.* Split, 1994.
- ⁴ Niko Armanda: *Djelo Josipa Kodla, U povodu godišnjice smrti splitskog arhitekta.* Slobodna Dalmacija, Split, 29.9.1972.
- ⁵ Niko Armanda: *Tri arhitektonska projekta Nikole Dobrovića u Splitu 1930.,* Slobodna Dalmacija, Split, 28.1.1967.
- ⁶ Niko Armanda: *Za novi Split.* Novo doba, Split, 20.9.1930. (subotnji prilog), 1 i 2.
- ⁷ U ranijim pregledima njegovih radova obično je rađen izbor pa ovaj natječaj nije navođen i tek je knjigom Darovana Tuška iz 1994. precizno pozicioniran u sustav splitskih natječaja. Ipak, ni u vrlo opsežnim i kvalitetnim izdanjima kao: *Nikola Dobrović – Eseji, projekti, kritike* (Izbor i uvodni tekstovi Miloš R. Perović i Spasoje Krunić), Beograd 1998., s opširnim uvodnim ogledom i kronološkim tablicama života, projekata i realizacija arhitekta Nikole Dobrovića ovaj natječaj se ne spominje.
- ⁸ Stanko Piplović: *Počeci urbanizacije splitskog predjela Meje.* Kulturna baština, Split 2010., br. 36, 188.
- ⁹ Duško Kečkemet: *Armanda, Niko.* Hrvatski biografski leksikon, Zagreb, 1993, 233-234.
- ¹⁰ Napisi u *Novom dobu* iz 1935. godine pratili su donošenje odluke o gradnji i prosvjede koji su im prethodili. U broju 86. iz 1935. saznajemo da se ruši kuća Jakasović u kojoj je prodavaonica kruha, u broju 128. da je Općina skupo prodala vlasniku još 10-15 m² javne površine za povećanje novog dućana. U broju 131 navode se zahtjevi Konzervatorskog ureda i saznajemo da je ing. Fabjan Kaliterna bio u izaslanstvu koje je posjetilo gradonačelnika Kargotića kako bi ga upoznao s potrebom rješenja ovih dućana. Članak u broju 132 među ostalim navodi: *Građevinski odbor zaključio da se nađe drugo mjesto za Javni nužnik, do sada uz Mletačku kulu. Pred regulacioni odbor iznjeto pitanje odstranjenja dućana na Trgu preporoda, (Voćnom trgu). Podsjeća se da su 1935. godine, odstranjenjem dućana Jakasović (Mosettig je kupio dućan i srušio ga s namjerom da izgradi novi – nešto veći), građani ostali očarani ljepotom koja se pruža, ako se oslobode nekadašnje obe kule i vrata.* U broju 146 ing. Fabjan Kaliterna piše o potrebi izolacije Hrvojeve kuće i prilaze skicu (Schurmannov plan nije predviđao rušenje onog niza dućana). Saznajemo da su ing. Kaliterna, ing. Stella, dr. Lj. Karaman i ing. Lovro Krstulović za rušenje, ali je većina članova Regulacijskog odbora protiv. U broju 149 ing. Kuzma Gamulin se navodi kao projektant dućana. Marica Bonačić je (kao vlasnica dućana, koji je sada vlasnost A. Mosettiga), tražila je 11. 11. 1933. dozvolu da poruši postojeću zgradu (prizemlje i kat) i gradi novu prizemlje i mezzanin). Postojao je prijedlog da se za sve dućane u nizu iznađe jedinstveno rješenje (kao npr. Kellerove kućice na obali), ali se njihovi vlasnici nisu odazvali da dadu izraditi zajednički projekt, te ga je izradio Arhitektonski odsjek Općine

- i predao ga Građevnom odjelu na odobrenje. Kod glasovanja u Općinskom vijeću bilo je 15:7 u korist izgradnje dućana. Prof. Katunarić izjasnio se za izgradnju, što mu u broju 150 iz 1935. ing. Kaliterna spočitava.
- ¹¹ Situacija pomalo podsjeća na praški slučaj nove zgrade društva *Manes* na mjestu povijesnog mlina uz barokni vodotoranj. Prve studije Otakar Novotny izradio je još 1923. - 1925., a realizacija je bila gotova 1930. i izazvala burne reakcije. Ovaj primjer odnosa nove funkcionalističke arhitekture u povijesnom kontekstu često je korišten u polemici Brajević - Strajnić 1930./31.
- ¹² Niko Armanda: *Rezultat natjecanja i ocjenjivanja jury-a za projekte pučkih škola u Splitu*. Novo doba, Split, 13. 9. 1928.
- ¹³ N(iko) A(rmanda): *Dom Trgovačko-obrtničke komore u Splitu - Rezultat natječaja za projekt*. Novo doba, Split, 14. 3. 1929.
- ¹⁴ *Natječaj za izradu skica Doma za Trg. i Obrtničku komoru*. Privrednička riječ, Split, br. 23, 23. 3. 1929. (članak s potpisom *arhitekt*).
- ¹⁵ *Natječaj za izradu skice Trg-obrt. Komore (neka objašnjenja o pitanjima koja su iskrsla povodom natječaja za skice Doma)*. Privrednička riječ, Split, 20. 4. 1929. (članak s potpisom *inženjer - arhitekt Niko Armanda*).
- ¹⁶ Niko Armanda: *O modernom crkvenom graditeljstvu, Povodom natječaja za projekt novog svetišta Gospe od Zdravlja na Dobrome*. Jadranska pošta, Split, 29. 1. 1931.
- ¹⁷ Niko Armanda: *Građevinski pravilnik za grad Split - Važne odrednice za splitske vlasnike novogradnja i graditelje*. Hrvatski glasnik, Split, 30. 9. 1939.
- ¹⁸ Vinko Brajević: *Gosp. Arh. Armanda*. Novo doba, Split, 13. 1. 1933, 6.
- ¹⁹ Niko Armanda: *Od zidara do arhitekta, Adolfu Loosu in memoriam*. Arhitektura, Ljubljana - Zagreb - Beograd, 1933, br. 11, 164.
- ²⁰ Marko Vidaković: *Moderna arhitektura u Dalmaciji?* Novo doba, Split, br. 89, Uskrs 16. 4. 1933., 35. (isti članak prenijela je i Arhitektura).
- ²¹ Niko Armanda: *Dalmacija i moderna arhitektura (odgovor na postavljeno pitanje)*. Arhitektura, Ljubljana - Zagreb - Beograd, 1933, 122, 123.
- ²² Niko Armanda: *Kako zamišljam 'razrijeđenje' jezgre Dioklecijanove palače*. Slobodna Dalmacija, Split, 5. 4. 1956.
- ²³ Niko Armanda: *Tri arhitektonska projekta Nikole Dobrovića u Splitu 1930. - Povodom smrti istaknutog jugoslavenskog arhitekta*. Slobodna Dalmacija, Split, 28. 1. 1967.
- ²⁴ Niko Armanda: *Djelo Josipa Kodla, U povodu godišnjice smrti splitskog arhitekta*. Slobodna Dalmacija, Split, 29. 9. 1972.
- ²⁵ Enzo Bettiza: *Esilio*. Milano, 1996., 30 i 31.

ARCHITECT NIKO ARMANDA:
A MODERNIST WITHIN THE BROADER CONTEXT OF ARCHITECTURAL
HISTORY

Abstract

Niko Armanda (1899-1981), a prominent architect from Split, belonged to the so-called Prague School, which was the name for the group of young people from both Split and Dalmatia, who chose to study at Prague University. Armanda, who belonged to the second generation of students from Split, finished the so-called Czech Technical High School in the summer of 1927. He returned to Split and started work at the Building Department of the City of Split Council Technical Construction Department. In the period 1928-1944, N. Armanda worked in the field of both architectural design and urban development. He participated in a large number architectural competitions as a project engineer and an architect. He also published a significant number of professional papers and architectural reviews.

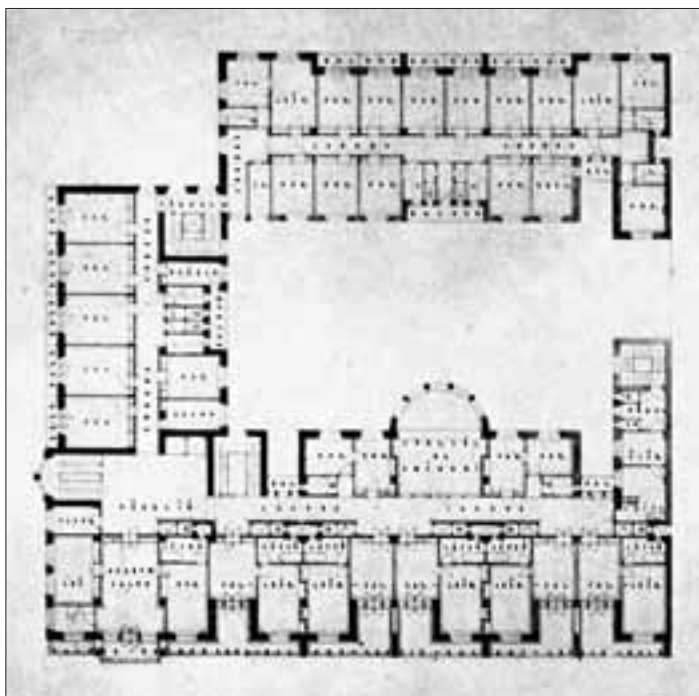
The influence of the two legendary architects, Le Corbusier and Adolf Loos, was reflected in the Prague architectural circle: publications and exhibitions were the means of promoting the theory of avant-garde modernist architecture. It was the era of the so-called constructivist architecture: simple and functional buildings were built all around Prague. It was at that particular time and under that particular artistic influence that Armanda had become a fierce advocate of architectural modernism, who created a significant number of architectural design projects. Among those that have been preserved, the most significant are the following: 1. preliminary design project of a hotel at the Split Riva (1927), regulation plan proposal for the area within Diocletian's Palace (1956); 2. architectural design projects as competition entries for the following buildings: Chamber of Trades and Crafts Hall (1928/1929), the Viceroy's Palace (1930, in co-operation with Nikola Dobrović), Adriatic Lighthouse Building (1935), the Littoral Banovina Building (1936/1937); 3. architectural design and execution of the following building projects: council estates colony (1928-1979), interpolations in Gundulićeva and Zrinjsko-Frankopanska street, commercial office building in Braća Radić Square (1935). This particular building was a true representation of simplicity and pure functionalism of modernist architecture, and was, therefore, harshly criticised. Its removal in 1945 was specified by the regulation plan.

As he worked for the City of Split Council Technical Construction Department, he was included in urban planning activities and preparations of initial stages of competitions in the field of urban design (Meje, 1930; Marjan, 1931) and landscape architecture (the north portion of Bačvice promenade). Together with Kaliterna and Kodl, Niko Armanda was a fierce advocate of modernist architecture. He was renowned for trenchant remarks and views on traditionalist approach to architecture: in his view, modernist architecture had artistic quality and played a significant role in the history of architecture.

In the period 1945-1966, N. Armanda worked as a teacher at the Construction Department of Technical Secondary School in Split.

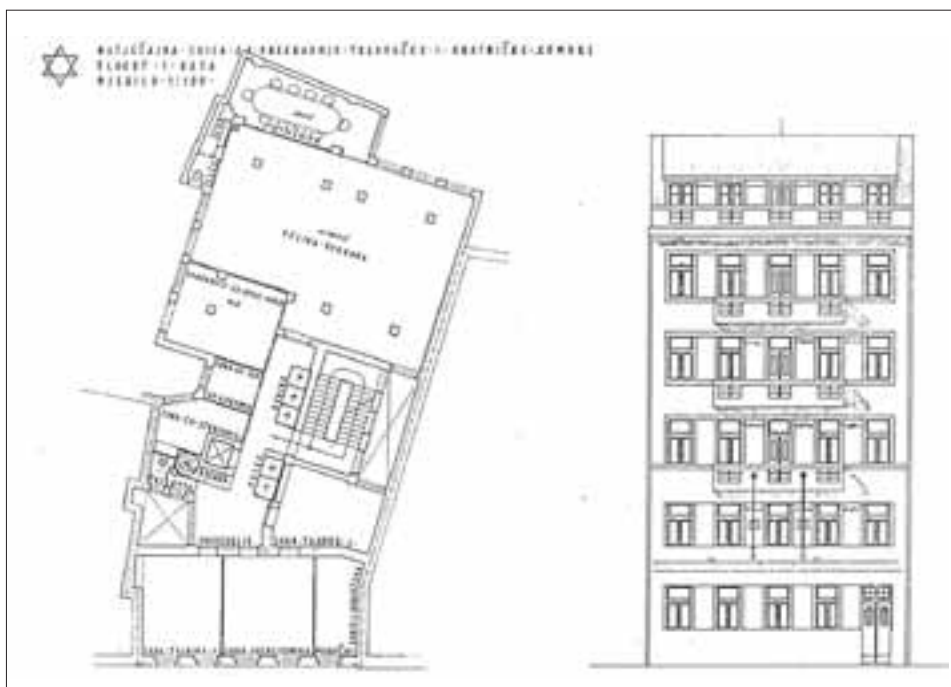
Slika 1. Niko Armanda: Projekt hotela na splitskoj obali - diplomski rad (?), Prag, 1927., pogled s juga; u drugom planu istočni zid Palače s ugaonim kulama

Slika 2. Niko Armanda: Projekt hotela na splitskoj obali - diplomski rad (?), Prag, 1927., tlocrt karakterističnog kata

Slika 3. Niko Armanda: Kolonija socijalnih stanova, Gripe u Splitu, 1928.

Slika 4. Niko Armanda: Natječajni projekt za Dom Trgovačko-obrtničke komore u Splitu, Trumbićeva obala, 1929., tlocrt 1. kata i južno pročelje

Slika 5. Niko Armanda: Poslovno - trgovačka zgrada na kraju niza dućana, Trg braće Radića u Splitu, 1935. (srušena 1945.)

Slika 6. Niko Armanda: Stambena zgrada u Zrinsko-Frankopanskoj ulici 22 u Splitu

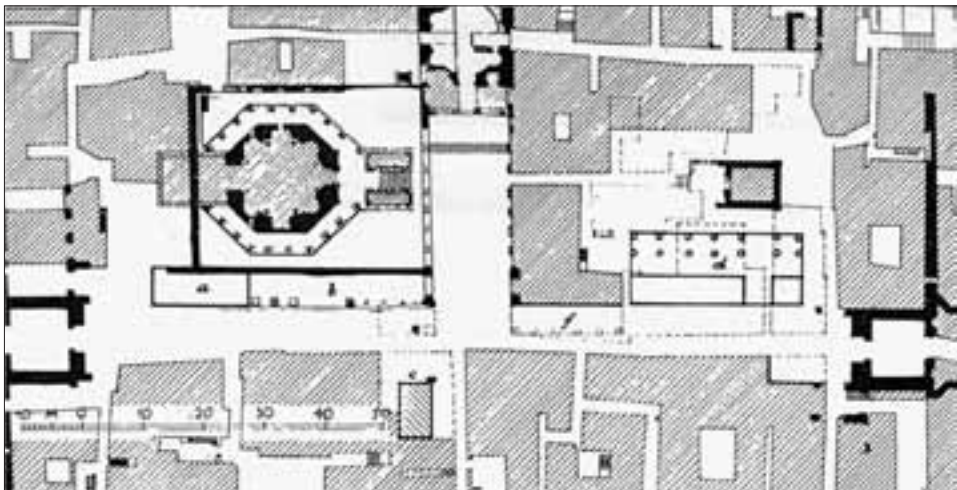
Slika 7. Niko Armanda: Stambena zgrada u Gundulićevoj ulici 4 u Splitu, nakon uklanjanja balkona početkom 2000-ih

Slika 8. Niko Armanda: Stambena zgrada u Gundulićevoj ulici 4 u Splitu, sredinom 1930-ih

Slika 9. Niko Armanda: Crtež ruševina nakon bombardiranja, Split, 1944.

*Slika 10. Niko Armanda: Prijedlog intervencija u središtu Palače, Split, 1956.;
iscrtkano su označene zgrade koje bi trebalo rušiti*